

Tóth Ágnes*

„mi itt születtünk, mi itt akarunk élni, ide akarunk visszajönni”

A németországi kitelepítésből hazatért magyarországi németek motivációi^[1]

A magyar kormány 1946 januárja és 1948 júniusa között a kollektív bűnösség elve alapján mintegy 200 ezer német nemzetiségű magyar állampolgárt telepített ki Németországba.^[2] Eredeti elképzelését – a németek túlnyomó többségének kitelepítését – a nagyhatalmak ellenállása miatt nem tudta végrehajtani. Az amerikai katonai hatóság 1946 júniusában előbb különböző okokra hivatkozva felfüggesztette, majd minden lehetséges eszközzel lassította, s 1947 őszétől megtagadta a magyarországi kitelepítő szerelvények fogadását. Ezért a magyar kormány ezt követően már csak a szovjet katonai hatósággal kötött, átmeneti időre és limitált létszámra (50 ezer személy) vonatkozó megállapodás értelmében folytathatta a németek kitelepítését. 1948 júniusára ez a korlátozott lehetőség is megszűnt.

A magyar kormánynak ekkor szembe kellett néznie a félbemaradt folyamat összes gazdasági, politikai és társadalmi hatásával. A kitelepítések lezárulása után Magyarországon mintegy 230 ezer német nemzetiségű személy tartózkodott. Közülük különösen súlyos volt annak a 110 ezernek a helyzete, akiket még 1947 őszén jelöltek ki kitelepítésre. Ők vagyonuktól és politikai jogaiktól megfosztva, nagyrészt más családokkal összeköltöztetve, teljes egzisztenciális kiszolgáltatottságban éltek. Ugyancsak sajátos helyzetben voltak azok, akiket kitelepítettek ugyan, de hosszabb-rövidebb németországi tartózkodás után visszatértek Magyarországra.

A jelenség elsősorban a magyarországi németek integráltságára, a régió többi országához viszonyítva a többségi társadalommal való kevésbé konfliktusos együttélésre világít rá. A kitelepítést követően visszaszöktek, visszatérők száma legalább 8-10 ezer, a kitelepítettek mintegy 5-6%-a lehetett. A visszatérők túlnyomó többsége illegálisan tért vissza Magyarországra, kisebb részük hivatalos utakat keresve-találva, vagy éppen a joghézagokat kihasználva eszközölte ki a hazajutást, s voltak, akik az 1950-ben meghirdetett amnesztiával éltek.

Miután a minisztertanács elfogadta a 7970/1946. ME. számú rendeletet,^[3] amely kimondta, hogy a Németországba áttelepítettek az ország elhagyásának napján elvesztik magyar állampolgárságukat, a visszaszökött németek idegen – német – állampolgárként, illegális határátlépőként érkeztek vissza az országba. A nyugati határ menti megyék rendőrkapitányságainak politikai osztályai jelentéseikben már 1946 nyarán a terület közrendjét és közbiztonságát veszélyeztetőként említik a visszaszökötteket.^[4] Nyilvánvaló tehát, hogy a

visszaszökések szinte azonnal, a kitelepítettek néhány hetes vagy egy-két hónapos németországi tartózkodását követően megkezdődtek. Nem egyenletes intenzitású jelenségről van szó, 1946–1950 között sok tényező együttthatójaként bizonyos időszakokban erősödött, bizonyosakban pedig csökkent a kitelepítettek visszatérési törekvése. Alapvetően befolyásolta ezt a kitelepítettek tényleges száma, németországi elhelyezési körülményeik, integrációs lehetőségeik, valamint Magyarországon maradásuk esélyei. A belügyi hatóságok a visszaszököttek számát általában nagyobb arányúnak tüntették fel a valóságosnál. Ezzel a cselekmény társadalmi veszélyességét, súlyát – magyarellenes propagandát fejtenek ki, lopnak, elveszik a helyiektől a munkalehetőséget – hangsúlyozták, amit a jelentős rendőri erővel végrehajtott razziák sok esetben nem igazoltak. Ezeknek az akcióknak az eredménytelenségét befolyásolta az is, hogy a visszaszökötteket az adott település lakói, közigazgatási alkalmazottai figyelmeztették a veszélyre, bújtatták őket. A visszatérők elrejtőztek, azaz nem minden esetben tértek vissza korábbi lakóhelyükre. Általában olyan helyre mentek, ahol számíthattak ismerőseik, rokonaik segítségére. Más esetekben a lakott helyeket kerülve, pusztákon vállaltak munkát, vagy éppen a tömegben jobban megőrizhető anonimitást kihasználva nagy iparvállalatoknál, bányákban helyezkedtek el.

1947 tavaszától figyelhető meg a visszaszököttekkel szembeni összehangolt államhatalmi föllépés: a határellenőrzést megszigorították, a sajtóban kriminalizálták őket, rendszeresen razziákat tartottak, és az elfogottakat letartóztatták.^[5] Ugyanakkor a magyar kormány a kitelepítések felfüggesztésének – 1946. november – 1947. augusztus – ideje alatt a visszaszökötként illegálisan az országban tartózkodó németek kitoloncolását nem, vagy csak részben tudta végrehajtani. Toloncolási egyezmény hiányában a magyar belügyi szervek önkényesen utasították ki őket Ausztria területére. Ezt az osztrák hatóságok, miután ők sem tudták tovább küldeni őket, igyekeztek megakadályozni. A kitelepítések 1947 őszi újraindulását követően annak érdekében, hogy minél rövidebb időn belül minél nagyobb számú visszaszökött kitoloncolására kerülhessen sor, ismét megszorodtak a razziák.^[6] A német kisebbség lassú társadalmi integrációja 1949 őszén a szabad lak- és munkahelyválasztás lehetőségével kezdődött meg. A magyar kormány, annak ellenére, hogy a német kisebbség tagjai választói jogukat csak 1953-ban kapták vissza, már 1950-ben (84/1950. MT rendelet) deklarálta állampolgári jogegyenlőségüket. Ezek az intézkedések – felemás voltak ellenére – a visszatérni szándékozókban reményt keltettek.

Kijózanítóan hatott azonban a magyar belügyi szervek eljárás módja. A legálisan visszatérők kérvényeit nem bírálták el, az illegális határátlépés miatt elfogottak pedig a korábbiaknál súlyosabb büntetést kaptak.^[7]

A politikai hatalomnak a visszaszököttekkel szembeni eljárásában, hasonlóan a kitelepítéshez, kettősség figyelhető meg. Az érintettekkel szembeni szigorú föllépést nyilvánosan, jogi keretek között nem vállalta föl, inkább a diszkrimináció leplezett formáit alkalmazta. Különösen így volt ez 1950 márciusát, az amnesztia-rendelet kiadását követően.

A 2000-es évek elején 46 olyan személlyel készítettünk életútinterjút, akiket kitelepítettek, de hosszabb-rövidebb németországi tartózkodás után illegálisan visszaszöktek, vagy az 1950. évi amnesztia lehetőségével élve legálisan tértek vissza Magyarországra.^[8] A visszaemlékezők Magyarországról való kitelepítésük, illetve kezdeti németországi integrációjuk eseményeit, visszatérésüket, valamint életük reintegrációs lépéseit az azonosságok és különbségek metszéspontjaiban helyezték el, és döntéseiket is e tényezők együttese felől értelmezték. Az élettörténeti elbeszélésekben a vonzások és taszítások más-más módon, és különböző mértékben vannak jelen, a személy értelmezésének függvényében. A különböző

élethelyzetekben az egyes tényezők szerepének megítélése általában differenciált. A megkérdezettek számára Magyarországról való kitelepítésük teljes egzisztenciális összeomlást jelentett. A kollektív bűnösség jogi, politikai síkon való megnyilvánulásait a visszaemlékezők mégsem a teljes megkérdőjelezettséggel azonosították, nem mosták össze társadalmi elfogadottságukkal, és azzal sem, hogy ők maguk miként értelmezik a magyarországi társadalmon belüli helyzetüket, szerepüket. Mint ahogyan németországi beilleszkedésük tekintetében is elismerték azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a 'másik fél' tett érdekükben, ez azonban még nem jelentett számukra társadalmi, kulturális azonosulást. A különböző tényezőknek a döntésükben játszott szerepét nem valamely külső objektív körülmény, mérce alapján állapították meg. Azt kizárólag az adott személy határozta meg, fontosságát, jelentőségét az ő életére gyakorolt hatása döntötte el.

Így a külső szemlélő számára sokszor jelentéktelennek tűnő momentumok döntő jelentőségűvé váltak, míg jelentősnek látszókat az adott személy a döntések során figyelmen kívül hagyott.

A kitelepítettek addigi életüket egy nemzetileg zárt – többségében svábok lakta – településen, társadalmilag hierarchikus közösségben élték. Sokuk soha, vagy csak igen ritkán, hagyta el azt a települést, ahol élt. A kitelepítés, az egzisztenciális összeomlás mellett, a személyes biztonságának – amit a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely, a kulturális és személyes kötődések hálójában együttesen jelentett – az elvesztését is magával hozta. A kitelepítés kényszere révén egyik napról a másikra el kellett hagyniuk azt a világot, amelynek ismerték határait, a benne élők együttműködésének szabályait. Részben vagy egészben elveszett az a tudás, amely folyamatos változásában hagyományozódott generációról generációra. A közösség szétszakítása révén megszűnt, vagy jelentősen csökkent a kollektív tudás értéke, mert megszűnt az a közeg, ahol ez a tudás funkcionális volt. Nem véletlen, hogy a visszaemlékezésekben a teljes kiszolgáltatottságot nem az éhezés, a rossz elhelyezési körülmények, vagy a befogadókval való konfliktusok jelentették, hanem az, ha a szűk családon kívül más falubelijeit, ismerőseit nem marad/hat/tak azon a településen, ahol elhelyezték őket. A kaotikus, állandó változásban lévő viszonyok között is megtalálták a lehetőséget annak, hogy tartsák a kapcsolatot a közösség nemcsak Németország különböző megszállási övezeteibe kitelepített, de Magyarországon maradt tagjaival is. Találkozásaik s a hírek révén e kollektív tudás ismét aktivizálódott, és segítette a döntések meghozatalában.^[9]

A visszaemlékezők a Magyarországra való visszatérésre vonatkozó döntésüket különböző hosszúságú németországi tartózkodás után hozták meg. A visszaemlékezők többsége, 28 személy egy éven belül visszatért, közülük 17-en hat hónapot sem töltöttek Németországban. A két évnél hosszabb időt Németországban eltöltő hét személy közül négyen az 1950. évi amnesztiarendelet megjelenését követően hivatalos engedélyek birtokában tértek vissza, a másik három megkérdezett is fő okként családjegyesítésre hivatkozva – közben szovjet hadifogságból, vagy malenkij robotról hazatért a férj, illetve az anya vagy az apa – tért vissza.

Arra vonatkozóan, hogy miért tértek vissza Magyarországra, 11 különböző okot, indokot jelölnek meg, az elbeszélésekben összesen 84 választ fogalmaznak meg. Három személy nem indokolja döntését.

A Magyarországra való visszatérés okai, indokai

A hazajövetel oka, indoka	Hány személy nevezte meg a hazajövetel okaként
Honvágy, ragaszkodás a szülőföldhöz, a magyarországi jobb életkörülmények	22
Családegyesítés, hivatalos módon	3
Családegyesítés	13
Betegség miatt	1
Nem voltunk bűnösök	3
Idegenségerzés, úgy érezte, nem tud ott megszokni, nem érezte jól magát	8
Aki hazajött, az itthon meg tudott maradni, ez erősítette	5
Az itthon maradtak biztatták	5
A rossz életkörülmények, különösen az élelemhiány	16
Ércbányában kellett volna dolgozni	7
A helyiekkel való rossz viszony	1

Mint látható, a visszatérés motivációjaként megjelölt okok között vannak teljesen konkrét meghatározások és általánosabbak, tartalmilag nehezebben definiálhatók is, mint például a honvágy, vagy az idegenségerzés. Az elbeszélők által használt megnevezéseket változatlanul hagytuk. A visszaemlékezők közül 16 személy csak egy indokot, 18 személy kettőt, öt személy hármat, három személy négyet, egy személy pedig öt különböző indokot említett. Az elbeszélők az egyes okokat sokszor nem különböztették meg élesen, inkább egymást erősítő funkciójuk van. Azok, akik több okot jelöltek meg visszatérésük motivációjaként, az egyes okok között direkt módon nem állítottak föl prioritásokat, de ezekben az esetekben is az elbeszélések fölépítése utal arra. Bár a többféle okot megjelölők általában először a konkrétakat sorolták, ez azonban nem jelent egyben fontossági sorrendet is. Inkább arról van szó, hogy az elvontabb motivációkat – mint idegenségerzés, honvágy, vagy hazaszeretet – alátámasztották a konkrétumokkal.

„Elfogyott az a kis hazai, élelmiszerjegyek voltak, de nem sok ennivaló volt. És akkor az emberek úgy gondolkodtak, hogy meg kellene próbálni, hátha vissza tudunk szökni. Elment az egyik, a másik, és akkor ezt így mondogatták: »Jaj, ezek elmentek, azok elmentek.« Mi tizenegy hónapig voltunk kint, az utolsók között jöhettünk. Azon a részen nem is maradtak, nagyváradiak biztos nem, más faluból talán igen, de Nagynyárádról ott nem maradt senki.

... nagyon akartak már hazajönni, a nagyapám mindig éhes volt. ... először is hazaszeretet, mert ez volt az ő hazájuk. El tudja képzelni, ha egy nemzetiség itt él kétszáz évig, és egyszer csak elviszik azért, mert az a bűne, hogy esetleg német származása van. Tehát ők már nem érezték azt, hogy Németországhoz tartozunk. Mi ide tartoztunk! ... édesapám az nem érezte jól magát ott kint, mert ő mindenáron vissza akart jönni.”[\[10\]](#)

A vonzás-taszítás elemeinek sorolása ugyan párhuzamosan történik, de minden elbeszélő más-ként alkotta meg ezek sorrendjét, váltakozását. Míg a fentebbi elbeszélő a taszítás (éhség, rossz körülmények) és vonzás (a másoknak sikerült tapasztalata, nekünk is sikerülhet), vonzás (a

szülőföldhöz ragaszkodás) és a taszítás (az idegenségérzet ott kint) sémáját alkalmazta, addig az alábbi a vonzás (a húga a vőlegénye miatt haza akart jönni) – taszítás (az idegenségérzet) – taszítás (bányába kellett dolgozni) – vonzás (magyarhű voltam, nem vagyok bűnös, nem fogadom el ezt a megbélyegzettséget) sémája alapján építette fel elbeszélését.

„A húgom mindenáron haza akart jönni [mert hazajött a vőlegénye a fogságból], hát én majd hazakísérem, de azt megvárom, míg ezt a gabonát elcsépeljük, mire ez száraz helyre kerül. Nem akartam a családot... ennyi ideig ott voltam, hát ezt végig akartam csinálni, és ők aztán beleegyeztek, igaz, nem volt mit beleegyezni, nem tudtak visszatartani. ...Nézzé, én nem tudtam beilleszkedni, nekem mind a hét generációm itt született, én nem tudtam megbékülni, és akik a keleti zónába kerültek, azok meg pláne, ott meg nem volt semmi élelmiszer, bányába kellett nekik dolgozni éhbérért. Nem bírták az emberek, nem bírták. Azt mondták: »Mit vétettem, én mindig magyarhű ember voltam, és nekem itt kell rostokolni a náciizmus mellett?«[\[11\]](#)

A családegyesítés a visszatérés konkrét motivációi között abszolút prioritással bírt. Magát a családegyesítés fogalmát maguk a visszaemlékezők is különböző módon használták. Természetesen mindenekelőtt a szűk család ismételt egyesítése merült fel. Két esetben a család gyermek tagjai a nagyszülőkkel kerültek kitelepítésre, mert a szülők ennek időpontjában munkaszolgálaton, illetve fogságban voltak. Míg az egyik család esetében a szülők közel azonos időpontban eredeti lakóhelyükre térhettek vissza, addig a másik esetben az anya Drezda mellé került, az apa pedig Magyarországra. A nő a Vöröskereszt segítségével először a gyermekét kereste meg, akit a nagyszülőkkel a szovjet megszállási övezetbe telepítettek, miután a férje nem akarta követni őket, kéri a családegyesítést, és férje családjával – szülei, testvére – együtt tértek haza.[\[12\]](#)

Két esetben a férj követni akarta kitelepített családját. Mindkét eset az '50-es évek elején történt, a családfenntartó fogságból, illetve munkaszolgálatból tért haza, s Magyarországon a munkaerőhiányra hivatkozva nem kaptak kiutazási engedélyt. A gyerekeket egyedül nevelő, ekkor már több éve Németország szovjet megszállási övezetében élő feleség a berlini konzulátuson csak több mint két év elteltével kapta meg a hazatelepedési engedélyt.[\[13\]](#)

A leggyakoribb az volt, amikor a férj fogságának idején a nőt a gyerekekkel együtt kitelepítették. Ezekben az esetekben a nő többnyire együtt maradt vagy saját szüleivel, vagy férjének családjával. A családfenntartó férj Magyarországra való visszatérése után indult vissza a nő a gyerekekkel. Egyikük, akinek férje semmilyen körülmények között nem akart utánuk menni, hároméves kislányával és a hetvenéves nagyanyjával szökött vissza. Férje szülei már néhány hónappal korábban visszaszöktek, míg saját szülei kint maradtak Németországban. Szorongott, félt az úttól. Az itthon lévők azt üzenték neki, hogy „az út csak addig nehéz, amíg az ember csinálja, utána már elfelejti”.[\[14\]](#)

Nem a klasszikus értelemben vett családegyesítés, de többen hivatkoztak arra, hogy vőlegényük, későbbi férjük maradt vagy tért vissza Magyarországra, és őmiatta szánták rá magukat a visszatérésre. Másokat tragédiák – apja meghalt kint, s közben bátyja fogságból hazatért, vagy anyja és saját súlyos betegsége – és az a tudat, hogy az „összes rokonok itthon voltak” készteti arra, hogy megkíséreljék a hazatérést. Előfordult az is, hogy mire visszaszöktek, addigra a család másik részét telepítették ki, azokat, akik miatt vállalták az utat.

„Nem akartunk mi ott maradni semmi körülmények között, mert szét voltunk szakítva a családtól, a gyökerektől, mindentől. Eljövünk haza, és kész! ...Nem akart a családom szétszakadni.

Magyarul mondvá: itt volt mindenki, úgy az apámnak a testvérei, mint az anyámnak a testvére, meg még az édesanyja is, tehát az öreganyám, az anyai öreganyám, ő Villányban élt. Nem akartunk szétszakadni, mi együtt akartunk lenni. És pont ez motivált bennünket, ezért jöttünk vissza. Ahogy elindultunk visszafelé, őket közben egy másik vonattal elvitték, és pont elkerültük egymást. Magyarul mondvá, az egyesítés, ez motivált, ez volt a mi fejünkben. Nem akartunk ott kint – hogyan mondjam – idegen környezetben, testvérek, rokonok nélkül élni, valahogy az ember olyan, mint az ágrólszakadt. Mi itt Magyarországon csak voltunk már, azt mondtuk, mi itt születünk, mi itt akarunk élni, ide akarunk visszajönni. Körülbelül nyolc hónapig voltunk így távol, és a többi időt itt töltöttük mind. Mit kerestem volna ott? Azért jöttünk vissza, hogy együtt legyen a családunk. Szét voltunk szakítva, és közben kitelepítették őket a másik transzporttal...”[15]

A honvágy, a szülőföldhöz való ragaszkodás, és a németországi körülmények között szünni nem akaró idegenség érzése szorosan összekapcsolódtak. Tulajdonképpen ugyanannak az érzésnek a más-más szempontú megfogalmazásáról van szó. A szülőföldhöz való jog a visszaemlékezők értelmezésében olyan evidencia, amelyet senkinek, egyetlen államnak sincs joga megkérdőjelezni. Mindezt nagyon egyszerűen, magától értetődően, valami olyan tényként említik, amely nem szorul magyarázatra. Az érvelés érzelmi telítettségű, azok a konkrétumok, amelyeket a hazavágyódás elemeiként – „itt legalább van ennivaló, és nem éhezünk” – említettek, inkább csak a megfogalmazhatatlan alátámasztására szolgálnak, semmint annak tartalmi meghatározására. A lényeg nem közelíthető meg a racionális életszervezés felől, hiszen annak minimális feltételei Németországban is adottak voltak. A személyiség, az emberi lélek működése az, ami magyarázattal szolgál a Budakeszi úti gesztenyefák, a soroksári Rózsa utcai ház és környékének, a rokonok, a szomszédok, a pajtások hiányára, a „senki nem ismer” érzésének kínzó fájdalmára.

„Én azért jöttem vissza, mert gondoltam, Magyarországon születtem, itt akarok dolgozni és meghalni. Jól van – azt mondja –, most visszaadjuk a magyar állampolgárságot.”[16]

„Csak egy fekete darab kenyeret akarok enni, de otthon akarom enni. Mert ott olyan kenyerünk volt, hogy még homokot is lehetett találni, olyan kenyerünk volt ott. Pedig dolgoztunk, úgy, ahogy kerestem, tudtunk venni mindent, amit akartunk.”[17]

„A nagymamánk itt volt, és ő is mindig írta, hogy jöjjünk haza. Volt neki egy fia, de az nem volt itt, és akkor elmentünk haza. ...Mondtuk: Mi már nem vagyunk idevalók, de mi is itt születünk, és itt szeretnénk mi is tovább élni, mert ez a mi hazánk, nem Németország.”[18]

„És aki itt született, az itt is akar élni, aki ezt nem élte át, hogy így elhurcolták, és utána, a honvágy, hogy mit tesz. Ezt csak az tudja meg, aki ezt átélte.”[19]

„A honvágy az mindig megvolt. Tehát az, hogy én el tudtam volna felejteni a Budakeszi utat, azt a rengeteg gesztenyefát, azt nem lehetett... mindenkinek van honvágya. Ő mondta, hogy menjünk haza. »Nem megyünk haza?« Mondom: »Menjünk!« Ez volt az egész, nem beszéltünk többet, csak föl a vonatra, és mentünk.”[20]

„Mert öregek voltak, és mindenki a szülőföldjéhez ragaszkodik. Borzalmas honvágy volt, akora honvágy volt, hogy azt nem lehet elképzelni. Mert már kifelé, még le sem telepedtünk, már mindenki mondta, haza... hogyan megyünk haza, hogyan kerülünk haza.”[21]

„De most a vicc az, az egész akció, amiért én nagyon haza akartam menni, ami bennem élt, az a Rózsa utcai házunknak a környéke, ahol mint kisgyerek, és mint kamasz hajcsurázkodtunk. És hiányoztak a szomszéd gyerekek, a pajtások, abból ugye nem lett semmi, mert lekerültünk Harasztiba.”[22]

„Mi nem maradunk itt, én itt születtem, én visszamegyek, lesz, ami lesz! Hát hova megyünk? Közben kaptunk leveleket innen, otthonról, hogy ne jöjjünk haza, hogy be leszünk zárva! Miért, hát bűnösök voltunk mi? Szomorú volt, én nem akartam visszajönni, én gyerek voltam, én nem megyek vissza. Összecsomagoltunk, és akkor jöttünk haza. Mert apám mondta: »Itt születtem, itt akarok meghalni, lesz, ami lesz! Hazamegyünk!«”[23]

„Csak ez fájt nekünk mindig, hogy kimentünk, és nem volt senki, akit ismertünk, nem volt senki, a haza, az fájt. Még most is, amit elvesztettünk, azt soha többet nem fogjuk megtalálni.”[24]

„Először is a hazaszeretet, mert ez volt az ő hazájuk. El tudja képzelni, ha egy nemzetség itt él kétszáz évig, és egyszer csak elviszik azért, mert az a bűne, hogy esetleg német származása van. Tehát ők már nem érezték azt, hogy Németországhoz tartozunk. Mi ide tartoztunk!”[25]

„Menjünk csak haza – azt mondja –, hát mégis ez a hazánk, itt születünk, menjünk haza, legalább Magyarországon van ennivaló, és nem éhezünk”[26]

„Hazavágytunk, ahol a bölcsőnk állt, és nem más országba. ...Csak hazavágytunk, csak hazavágytunk. ... És mindig mondták, hogy nem lehet megmondani, hogy mit jelent az, hogy otthon, hogy haza. Ezt csak a szív érzi. Mindig mondta: »Was Heimat ist, kann ich nicht sagen, ich muß das in meinem armen Herzen tragen.« Először is, mert nem voltunk a németeknek híve, itt már küzdelem volt a kitelepítés előtt ezekkel a nyárádi volksbundosokkal, ahol nem volt olyan sok, mint a szomszéd faluban Majson, és mégis minket odavittek. ...Az ember nem nyugodott. ...csak hazavágytunk.”[27]

Három visszaemlékező édesanyja, a saját és nagyanyja betegségét közvetlen összefüggésbe hozza kínzó honvágyával, s úgy értékeli, ha akkor nem jöttek volna haza, abba bele is haltak volna.[28] A honvágyat a hazatérés elsődleges okaként említők között van három gyerekkorú is, akik akkor 6, 10, és 12 évesek voltak. Elbeszéléseikben nemcsak ők, de a felnőttkorúak is többes számot használnak, amikor hazatérésük motivációiról beszéltek.

Több visszaemlékező hazatérési döntésének kiindulópontja a „nem voltunk bűnösök” érzése, ténye. Életük jelentős kríziseiben – kitelepítés, a német társadalom megítélése – nemzeti hovatartozásuk és a bűnösség kérdése összekapcsolódott. E két fogalom szétválasztására személyes felelősségük megállapítása, pontosabban tagadása révén törekednek. Ismét elhatárolódtak a Volksbundtól, illetve a volksbundistáktól. Hazatérésükkel megszüntették, levetették magukról büntetésüket, s ezáltal annak okát, bűnösségüket is tagadták. Megbélyegzettségük megszüntetéséhez hazatérésük azért is elengedhetetlen, mert bűn és büntetés összefüggései alapvetően csak abban a közegben értelmezhetők, ahol létrejöttek.

„Mert az édesapám úgy gondolta, mi nem voltunk bűnösök. Itt van a házunk, itt van mindenünk, minket teljesen jogtalanul telepítettek ki! És abban az időben ott még nagyon nehezen lehetett megélni, nagyon nehezen! Azok a családok, akik nem olyan háznál laktak, ahol, mondjuk, rendesek voltak, azok szabályosan éheztek! És az édesapám úgy volt, hogy mi magyarok vagyunk, és itt van mindenünk, hát mi hazamegyünk, mert mi oda tartozunk.

Abszolút semmi dolgunk a volksbundistákkal nem volt, semmi az égvilágon. Még közeli rokon se volt, testvér se volt! Úgy gondolta, hogy ez a hazája, hazajön.”[29]

A „nem voltunk a németek híve” típusú kijelentésekben a német nemzet háborúban játszott felelősségétől való elhatárolódás érhető tetten.

A kinti körülmények kapcsán több konkrétumot – bányában kellett volna dolgozni, a helyiekkel való rossz viszony, a rossz életkörülmények, különösen az élelem hiánya – említettek, de idegenségérzésüket csak általánosságban fogalmazták meg. A „valahogy nem tudtam magam beleélni”, a „nem tartoztunk oda, nem voltunk odavalók”, az „édesapám az nem érezte jól magát ott kint, mert ő mindenáron vissza akart jönni” vagy „ott voltam, de ott sem tetszett” és az „olyan zárkózottak voltak” kijelentések valójában annak a kulturális-társadalmi távolságnak a mértékét jelzik, amely hazatérésüket inspirálta.

Az idegenségérzés tartalmi elemeiként jelenik meg az elbeszélésekben a vallási, nyelvi különbözőség, illetve a nyelvtudás hiánya, az öltözködésben, szokásokban meglévő eltérések. A visszaemlékezők katolikusok voltak, többségében evangélikusok lakta településekre kerültek. Vallásukat nem tudták azzal a – napi, heti – rendszerességgel gyakorolni, ahogyan azt korábban tették. Életüknek ebben a válsághelyzetében elvesztették azt a kapaszkodót is, amit a vallás jelentett számukra. A katolikus közeg természetes módon tette volna lehetővé számukra a közösségi integrációt. A visszaemlékezők rendszeres áldozatokat hoztak azért, hogy vallásukat gyakorolhassák. Általában a több faluval messzebb lévő katolikus templomba kéthetente jutottak el misére. A miselátogatás egyben a többi, más településen elhelyezett kitelepítettel való kapcsolattartásra is alkalmat adott. A helyi evangélikusok vallási értelemben vett segítő-készségéről – megengedték, hogy ők is részt vegyenek az istentiszteleteken – elismerően szólnak.

„Mindig oda mentünk misére, mert a mi falunkban, ahol laktunk, ott nem volt katolikus mise. És akkor átmertünk abba a faluba. Én nem akartam, de kellett menni, és mindig oda. Ott voltak a Szugfilék, ott volt katolikus templom. ...és ott találkoztak, beszélgettek. És megbeszélték, hogy most elindulunk haza.”[30]

„Szerencsénk volt, mert ott volt egy katolikus templom Königsteinben, ott minden vasárnap volt szentmise. Vasárnap el tudtunk menni. Eleinte alig értettük, mert ők németül, mi meg svábul beszéltünk.”[31]

„Mikor ki lettünk telepítve, akkor kint meg kellett tanulni németül. Ott, Németországban a gyárban rossz volt, nagyon rossz volt, mert legalább két hónapba beletellett, mire az ember rájött, hogy tulajdonképpen mit is akar. Meg kellett, ha akart, ha nem, muszáj volt megtanulni németül. És örülök neki, mert hála Istennek, én nagyon jól tudok németül. Azt nem felejtettem el. Most, hogy a tévében is nem tudom, hány német állomás van, sokszor mi azt hallgattuk, vagy néztük.”[32]

„Az iskola akkor kezdődött, beiratkoztunk, de hát mit tudtunk tanulni? Mi svábul tudtunk, németül abszolúte nem. Az iskolában a hátsó padba ültették a kopaszokat, mert kopaszra voltunk nyírva, aztán hát ott... Így telt el egy jó fél év, mire aztán lassan belejöttünk. Akkor már német mellé ültettek bennünket, hogy mégis csak jól...”[33]

„Azelőtt voltak ezek a nagy sváb szoknyák, nagyon eltakarta a lábat, sokan így mentek ki, át sem vetkőztek, többek között anyám sem. Ott vetkőztek át akkor, mert muszáj volt azt csinálni,

és a németek mindig azt mondták, hogy azért hordták ezt a nagy szoknyát, mert görbe a lábuk. Csúfolták őket. Nem akarják mutatni a lábszárukat. Ilyen is volt.”[34]

„A gyerekek az utcán csúfoltak, mert nekünk, sváb asszonyoknak kötött pacskerunk volt, gyapjúból kötött pacsker, és alul volt talpalva. Vagy gumival, vagy bőrrel. És akkor azt mondták: »Die ungarische Zigeuner laufen in den Strümpfen.« Ők azt hitték, hogy harisnyában járunk, ezek nem tudták, hogy van talpa. És magyar cigányoknak neveztek minket.”[35]

Fontos szerepet játszott személyes döntéseik meghozatalában az, hogy a hozzájuk közel állók hogyan vélekedtek a hazatérésről. Ebből a szempontból elengedhetetlennek bizonyult az itthon maradtak biztatása, illetve azoknak a tapasztalata, akik már korábban megkísérelték a hazajutást. A közösség összetartása, illetve a személyes kapcsolatok nemcsak megerősítették a döntését meghozót, de biztonságot is adtak számára. Az útra kelést általában hosszabb előkészítés és szervezés előzte meg. Minden nélkülözhetőt pénzzé tettek, vagy a kint maradónak adták oda, annak fejében, hogy a megajándékozottak rokonainak segítségére Magyarországon számíthatnak. Egyesek útnak indulásuk előtt megmaradt ruhaneműjük – ágynemű, abrosz, személyes ruhadarabok – egy részét csomagban postára adták rokonaik, ismerőseik címére. Az útra vonatkozó információkat – milyen útvonalon menjenek, hol, és hogyan lépják át a zóna-, illetve országhatárokat, melyik fogadóban lehet segítséget kérni, mennyit kérnek a határszakaszon helyismerettel rendelkező vezetők – a már korábban hazatértek levélben, vagy más személyes csatornákon juttatták el a hazakészülőkhöz. Hasonlóan részletesen számoltak be a Magyarországon tapasztaltakról, a különböző hivatalok, vagy a rendőrség eljárásairól, a falubeliek, vagy rokonok segítőkészségéről. Hazatérésük egyszerűen megerősítésként szolgált arra vonatkozóan, hogy tervük sikerrel végrehajtható. Volt olyan család is, amelynek a férfi tagja előbb tért vissza, s miután itt megteremtette az alapvető feltételeket, visszament a családjáért.[36] Az élettörténeteket olvasó számára elképzelhetetlennek tűnik, hogy minimális helyismerettel, hivatalos dokumentumok, és pénz nélkül hogyan tudták az utat – akár többször is – végigcsinálni.

„Mikor odaértünk, ott többen voltak már magyarok, voltak kéméndiek, akiket egy évvel előtte telepítettek ki, negyvenhétben. Babarciakkal is találkoztunk, azok is abban a körzetben laktak, ahol mi. Ők már akkor mondták, hogy ezek visszamentek, azok visszamentek, hogy elkezdtek visszaszökni. Mi is gondolkodtunk rajta, hogy most ilyen nyomorúságba ott maradni, ha elfogy az a kis élelem, amit mi még otthonról vittünk. ...mindenki azon gondolkodott, hogy hogyan és miképpen tudja itthagyni és elmenni. ...két fiatal elindult, és megvártuk, míg ezek otthonról visszaüzennek, hogy sikerült nekik az utazás, meg hogy hazakerültek. Ezeket is elfogták, már három határon kellett átmenni, átszökni, úgyhogy elég bonyolult volt, hát ezt megvártuk, és utána mi is nekiálltunk, mert kaptunk tőlük levelet.”[37]

„A barátnőmmel megbeszéltük, hogy ők is haza akarnak jönni. De ők máshol laktak, a szomszéd faluban, és megbeszéltük, hogy mi még fiatalok vagyunk, elmegyünk és megérdeklődjük, hogy hogyan lehetne visszaszökni vagy visszajönni, címeiket szerzünk, mert egyszerűen nem lehet csak így elindulni. Így határoztuk el, hogy eljövünk, és azt mondták, Passaunál a határon át lehet szökni, és hazajövnünk. Nem tudtuk elképzelni azt, hogy itt nem fognak befogadni. Így indultunk, mi.”[38]

Egyes családokban konfliktusok is kialakultak a fiatalabb és idősebb generáció tagjai, vagy férj és feleség között a hazajövetel kérdésében. A családon belüli hierarchia alapján a család többi tagja általában a férfi akarata szerint járt el. Volt olyan is, amikor maguk a szülők koruk és betegségük miatt nem tértek vissza Magyarországra, de gyerekeiket kötelezték arra.[39]

Egyes falvak kitelepítettjeinek – Nagynyárad, Feked, Lippó – közös stratégiájává vált a hazatérés. Tíz-tizenöt-húsz fős csoportokban indultak neki az útnak. Hazatérésüket nem kivételesként, nem egyediként értékelik, cselekedetük a kisebb és nagyobb közösség stratégiájához szervesen illeszkedett.[\[40\]](#)

A csoportokban útnak indulók az illegális határátlépés előtt váltak szét, illetve arra ügyeltek, hogy ne egy vonaton utazzanak. A határtól messzebb lévő állomáson bevárták egymást. Bár a zónahatárokon való átkeléskor, mind Németországban, mind Ausztriában többször elfogták őket, a visszaemlékezések szerint a katonai hatóságok elnézőek voltak velük szemben, és egy-két napi fogva tartás után továbbengedték őket. Mindannyian a helyi lakosság segítőkészségéről – ételmezt adtak nekik, vezetőhöz segítették őket, kifizették a buszon az útiköltségüket – számolnak be. Nappal közlekedési eszközökkel, éjjel gyalog mentek tovább. Az elbeszélésekben az éjszaka, a sötétség és maga az út is a helyben járás jelképeként jelenik meg.[\[41\]](#)

Bár a visszaemlékezők hazajöttek, a kint töltött hónapok, vagy évek élettörténetük szerves részévé váltak. A velük történtek elbeszélése révén birtokba vették saját múltjukat. Ennek a múltnak kitörölhetetlen részét képezik azok a kapcsolatok, események, élmények, benyomások, amelyek őket Németországban érték. Mindez az elmúlt évtizedek és a jelen perspektívájából nyer értelmet és jelentést. Az egykori szállás-, vagy munkaadókkal való kapcsolattartásra mindkét félnek szüksége van. Az akkor történetekkel kontinuitást teremtenek úgy is, hogy mostani cselekedeteiket – mindig adakozik a templomi gyűjtésekkor, mert nekik is segítettek így, vagy „egy koldust sohasem küldtem el”, mert belevésődött az öröm, amit gyerekként élt meg, amikor kaptak egy kis süteményt, vagy egy szelet kenyeret – az ott tapasztaltakkal magyarázták.[\[42\]](#)

Hat évtized távolából, az életút vége felé vágyódást fogalmaztak meg életük akkori terei, akkori érzelmei iránt. De soha nem vonták kétségbe döntésüket, ami a dédnagymama szájába adott szavak szerint már megérkezésük pillanatában sem volt kétséges.

„Ez Németországnak valamikor szerintem talán a legszebb része volt, ahol mi voltunk. Mindig vágytam oda még egyszer, de most már nem fogok odakerülni. Még egyszer körül akartam nézni, ahol laktunk, ahol iskolába jártam... Ott sok volt az evangélikus, mi katolikusok voltunk, nem volt külön katolikus templom, csak ilyen kis épületben tartották a miséket, egészen kint, Pirna felé. Nagyon hosszú falu volt, hosszan kellett menni, de templomba eljutottunk, mindig mentünk ott is misére. Szépnek szép hely, és Pirna is egy nagyon szép város volt. ...mikor kiértünk Németországba, mert ott szép fenyőerdők, meg szép virágok voltak, szép volt ott kint... a dédmamám azt mondta: »Ha a vagonokkal vissza leszünk szállítva, akkor ilyet viszünk, ilyen fenyőt, virágot.«[\[43\]](#)

[1]A téma monografikus feldolgozását lásd Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Budapest, Gondolat, 2008. Az alábbiakban támaszkodom korábbi monográfiám megállapításaira.

A kényszermigrációnak a közösség emlékezetében való feldolgozottságához kapcsolódóan lásd még Ritter György: *Hazáink. Német és magyar kényszermigrációs sors a második világháború utáni Magyarországon*. Budapest, Napkút, 2018.

[2]A magyarországi németek kitelepítéséről lásd: Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét, BKMÖL, 1993., Gonda Gábor: Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform a németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Kronosz Kiadó, /Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, XI, 2014.; Marchut Réka: Töréspontok. A Budapest környéki németység második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei. Budapest – Budaörs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Történelmi Társulat – Budaörsi Passió Egyesület.

[3] *Magyar Közlöny*, 1946. 158.sz. 1.

[4]*Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953./ Quellen zur Geschichte der Deutschen in Ungarn 1944–1953*. A dokumentumokat válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Tóth Ágnes. Budapest, Argumentum, 2018., 248. dokumentum.

[5] Ehhez kapcsolódóan lásd *Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez...*, 255., 264., 270., 286., 289., 291., 298. és 302. dokumentumokat.

[6] *Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez...*, 304. és 329. dokumentumok.

[7] Tóth: *Hazatértek...*, 58–61.

[8] Az interjúk kérdései a következő hét kérdés-csoport-hoz kapcsolódtak: identitás, integráció, háború, kitelepítés, németországi tartózkodás, visszaszökés, a magyarországi reintegráció állomásai. Ezek azonban egymástól mereven nem elválaszthatók, sőt szoros összefüggésben vannak egymással. Bár az interjúk – mint ahogyan az a fentiekből is kitűnik – irányítottak voltak, az interjúkészítő feladata az volt, hogy a téma meghatározásával, illetve a kutatás céljainak rövid összefoglalásával orientálja, illetve elindítsa a beszélgetést. Ezt követően az interjúalanyra bíztuk, hogy a téma kapcsán miről, milyen sorrendben beszél. Nem ragaszkodtunk ahhoz, hogy minden általunk megfogalmazott kérdésre választ kapjunk. Már csak azért sem, mert a kérdések egy része – a gyerekkorúak esetében az SS-sorozásra, vagy Volksbundhoz kapcsolódó személyes viszonyra, a malenkij robotra vonatkozóan – irrelevánsnak tekinthető. Az interjúk két részből, egy elbeszélő – ez az interjú fő része – és egy reflexiós fázisból állnak, amelyben a visszaemlékező azt mondta el, hogyan tekint ma saját korábbi helyzetére, cselekedeteire, érzelmeire. Ezt azonban szintén nem értelmeztük mereven, az adott személy sok esetben maga is kitért arra, hogy a fölvetett kérdéssel, eseménnyel kapcsolatban mi az ő véleménye, megítélése. Így az elbeszélő és reflektáló részek egymásba fonódnak, egymástól nem elválaszthatók.

[9] „Nagyon rossz élmény volt ez nekünk, mondjuk nekem nem annyira, mert én már a frontot megjártam, de akik mentek, s akik addig sehol sem voltak, csak Lippón, máshol nem is voltak,

azoknak nagyon rossz volt. Nem úgy volt, mint ma, hogy vándorol a nép, nagymamám már hatvanéves volt, és nem volt még Pécsen sem. Nem kerültünk oda.” – 1925. F.5:2. (A személyekre az interjúalany születési évével, nemével, az interjú adattárbeli sorszámaival utalunk. A kettőspont utáni szám azt az oldalszámot jelzi, amelyen az idézett szövegrész az interjú leírt változatában található.)

„Az anyám szülei már 1944-ben kivándoroltak, ők az NSZK-ban voltak. A nagymama nemegyszer átjött, hozott tejfölt meg vaját, meg túrót és mindenfélét.” 1937. N. 47:3.

[10] 1936. N:36:2,6–7.

[11] 1924. F.13:6–7,11.

[12] „Édesanyámat Ukrajnából küldték Kelet-Németországba, Drezdába. Drezdában lágerbe kerültek, megtudták, hogy magyarok, magyar svábok kerültek Nyugat-Németországba. A Vöröskereszten keresztül megérdeklődte, hogy mi kint vagyunk-e. Megkapta a jelzést, hogy itt és itt vagyunk, oda jött hozzám, egy-két hónapot ott voltunk még, akkor közben jött édesapám, hogy menjünk haza, és hazajöttünk. Szerencsére úgy jött egy szerelvény, egy transzport, hogy haza tudtunk jutni.” – 1936. F. 14:8.

[13] „Édesapám, ha jól emlékszek, most nem vagyok biztos benne, ötven- vagy ötvenegyben jött haza Oroszországból, nem a fogságból, munkaszolgálatból. Ő nem tudta, hogy mi kint vagyunk, hogy ki vagyunk telepítve. Mert ha azt tudta volna, hogy mi nem vagyunk itthon, hanem elvittek bennünket Németbe, akkor mondta volna, hogy a németekkel megy, azokkal, akikkel együtt volt munkaszolgálaton. Azt hiszem, ötvenegyben vagy ötvenkettőben, mindegy, haza akartunk jönni, vagy hogy ő jöjjön ki. Őt nem engedték ki, minket nem engedtek haza. A házukban más lakott, az én apám nem jöhetett vissza a saját házába, a rokonoknál lakott addig, míg minket 1954-ben végre hazaengedtek.” – 1937. F. 26:3.

[14] 1922. N.24:8.

[15] 1941. F:23:3,5,19.

[16] 1926. F.3:1.

[17] 1926. N.4:4.

[18] 1925. F.5:4,6.

[19] 1928. F.6:9.

[20] 1927. F.7:6–7.

[21] 1933. N.8:9.

[22] 1932. F.10:27.

[23] 1932. F.12:1,4.

[24] 1922. N.24:1.

[25] 1936. N.36:6.

[26] 1938. N.40:4–5.

[27] 1930. N.41:1,3,6.

[28] Az interjúalany kitelepítésükkor 5 éves volt, édesanyja huszonéves, nagyanyja is csak 45 éves. Visszaemlékezése szerint az orvosok nagyanyja betegségét a honvágyal magyarázták, ők biztatták arra, hogy jöjjenek vissza, mert egyébként ott kint meghal. – 1942. N.37.

A másik interjúalanynak az édesanyja volt hosszan beteg. „Honvágyunk volt. És az orvosok azt mondták, hogy ez a betegség, ami a néninek van, ezt ők itt gyógyítani nem tudnák. Mert ezt csak a déli részeken tudják gyógyítani. Innen folyt a genny... És úgy volt, hogy meghal, most meghal. És akkor hazajöttünk.” – 1928. N.38:15.

[29] 1933. N. 53:6. „Közben kaptunk leveleket innen, otthonról, hogy ne jöjjünk haza, mert be leszünk zárva. Miért, hát bűnösök voltunk mi? – 1932. F. 12:1.

[30] 1932. F. 12:6.

[31] 1925. F. 35:3.; „...amit tudtak, segítettek. Ott evangélikus templomok voltak, és karácsonykor mi is oda mentünk a templomba. Mentünk, és örültek is nekünk.” – 1928. N. 38:14.

[32] 1932. F. 20:3.

[33] 1937. F. 26:2.

[34] 1932. F. 20:13.

[35] 1930. N.41:12. Magyarul:: A magyar cigányok harisnyában járnak.

[36] „Akkor olyan nagy felfordulás volt, de ő öt határon illegálisan visszajött, és a földjeinket kishaszonbérbe vette. De tulajdonjog már nem volt, ugye. És mikor ez megtörtént, akkor újból kijött Németországba, és hazahozta a családot. Nem volt gyerekjáték.” – 1938. N.40:1.

[37] 1933. N. 34:2.

[38] 1926. N.9:3.

[39] 1933. N.34:3-4.

[40] „Rengetegen, sokan jöttek. Nem csak Elekre, az ország más területeire is. Nagyobb részben olyanok, akik a háború előtt kimenekültek, és akkoriban hazajöhetnek. Akik haza akartak jönni, hazajöhetnek, és közben azok, akik a Szovjetunióba kikerültek, azok is hazajöttek.” – 1936. F.14:8. „Na, elég az hozzá, hogy a legtöbb ember, aki tudott, csak visszaszivárgott, így-úgy, amúgy, aki itt Magyarországon élt, a legtöbb visszajött.” – 1941. F.23:6. „Később aztán már többen voltunk, többen jöttek megnézni, mi van itt, hogy lehet hazajönni. A végén akik NDK-ba kerültek, jóformán mind visszajöttek.” – 1925. F.35:4.

[41] „Reggel megint ott voltunk, ahol este elindultunk. Így volt ez.” – 1928. F. 6:2. „Este elindultunk és reggel ugyanott voltunk, és egész éjjel mentünk! – 1941. F. 23:19. „Volt olyan eset is, hogy egész éjjel mentünk, és reggelre ott kötöttünk ki, ahol elindultunk.”– 1930. F. 32:4.

[42] „Ott is gyűjtöttek, mint most itt a rászorultaknak a templomban. Mi is kaptunk halat, meg kenyeret, amit az egyház gyűjtött, és küldtek. Én is mindig dobok a perselybe, mert gondolom, hogy ilyen rászorult, mint mi voltunk, örülni fog, mert akkor tényleg minden jól jött, akármi volt, egy darab hal, vagy egy kenyér, vagy akármi.” – 1937. N.47:11. és 1940. N.45:2.

[43] 1937. N. 37:9,11.